

Володимир ПОЛЩУК
(Київ, Україна)

**Замкові книги
волинських урядників
як джерело з історії
руського регіоналізму
у Великому князівстві Литовському
другої третини XVI ст.**

1. Замкові книги – це самоназва актових книг, які були продуктом діяльності судово-адміністративних установ литовсько-руського права. Це інститут писаного права – узагальнена назва для книжкової документації провінційних органів влади у Великому князівстві Литовському (після 1569 р. – Речі Посполитої) протягом XVI ст. Замкові книги є продуктом канцелярського діловодства замкових урядів, які посідали великокнязівські намісники (старости і воєводи) [18; 14; 15; 1; 6; 9; 12]. Після судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр., коли замкові уряди трансформувалися у гродські суди, замкові книги, відповідно, отримали назву *гродських книг* [13]. З огляду на вкрай уривчасту збереженість джерельної бази, замкові книги є наймасовішими джерелами для даного хронологічного періоду. Ведення при королівських та великокнязівських урядниках відповідних книг було сучасним аналогом канцелярії, що виконувала публічні повноваження офіційної влади в провінційному центрі. Саме з утворенням регулярної канцелярії, а відтак, і адміністративного центру у станово-територіальному суспільстві, пов'язане продукування замкових книг у Великому князівстві Литовському. Це період впровадження та масового вживання писаного документа для правових сторін, власне, застосування писаного документа для оформлення правовідносин.

2. Актові книги в різний час називалися по різному, залежно від установи, в якій вони продукувалися, від мови, якою велися, та правового поля, в якому діяли. Інші варіанти назв актових книг: урядові, судові, замкові, записові, гродські (*acta castrensia*), земські (*acta terrestria*), підкоморські, лави (*acta iudicii civilic: scabinalis*), вийтівські (*acta officii advocatialis*). Їхня узагальнена сучасна назва – книги судово-адміністративних установ. Велися актові книги і в окремих на-

ціональних громадах: акти вірменського суду (*acta iudicii armenorum*). В Коронному земському і магдебурзькому праві вживалася латинська мова, а в литовсько-руському (земському) праві та магдебурзькому праві Великого князівства Литовського – руська (старобілоруська/староукраїнська) мова.

3. Генеза актових книг безпосередньо пов'язана з генезою судово-адміністративних установ, інститутів писаного права та правової системи в цілому. Появу урядових книг слід пов'язувати з поширенням “писаного права” західного зразка, а також з формуванням станово-територіального (боярсько-шляхетського) суспільства. На сторінках актових книг відбита система самоврядування стародавніх судово-адміністративних установ, що діяли на руських землях. У Чехії актові книги з'являються з першої половини XIII ст. (чесько-моравський регіон виникнення книжкового діловодства); у Польщі – з кінця XIV ст. (краківські – з 1386 р.), а регулярно вони починають вестися з першої половини XV ст. На руських землях Корони Польської (Галичина, Західне Поділля) поява актових книг пов'язана з запровадженням коронного права у 1434 р. (*Руське воєводство*) і у 1462 р. (*Белзьке воєводство*), яке потягло за собою уведення в дію городських (*officia castrensia capitanealia*) і земських (*officia terrestria*) судів, що існували в кожному повіті. На руських землях Великого князівства Литовського (зокрема, Київщині, Східному Поділлі, Волині) актові книги активно поширюються протягом другої третини XVI ст. як продукт діловодства замкових урядів великокнязівських намісників (старост, воєвод і державців). Запровадження Першого Литовського Статуту 1529 р. значно посприяло процесу поширення книжкової документації у діловодстві замкових урядів. У правовому відношенні судово-адміністративні установи Великого князівства Литовського в XV–XVI ст. розділялися на установи земського (великокнязівського) права, патримоніального права (князів, панів і бояр-шляхти) та магдебурзького (міського) права. Актові книги є продуктом канцелярського діловодства відповідних судово-адміністративних установ, що обслуговували публічно-правову сферу повсякденного життя. У період пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу актові книги утворювали сферу публічності. У книгах фіксувалися правові дії сторін, які оформлювалися як акти (не)рухомості, заяви, свідчення, претензії, судові спори, вироки.

4. Згідно з існуючою класифікацією джерел з історії України-Русі XVI–XVIII ст., замкові книги належать до документальних (актових) джерел [9, с.79]. На руських землях Великого князівства Литовського

(Київщина, Східне Поділля, Волинь) гродські і земські книги починають диференціюватися в останній третині XVI ст.: виділяються *декретові, записові і поточні* книги, але, як правило, кожна книга була сукупністю записів різноманітних документів і заяв. Замкові книги не мали видової диференціації, уміщуючи усі різновиди записів. Записи актових книг класифікуються за видовими ознаками. В історіографії вона розроблена переважно для книг останньої третини XVI ст. [3, с.12]. Складовим елементом актової книги був *запис*, а похідним – *витис* [11, с.108]. Через *запис* і *витис* усі різновиди документів і публічних заяв набували своєї законної (правоздатної) сили при внесенні їх до актових книг. *Запис* – це публічно-правова дія, яка шляхом внесення в актову книгу набувала визнання з боку офіційного органу влади, а отже, набувала юридичної сили. Запис оформлював заяву сторони, засвідчував юридичний акт (нотаріат), освідчував правопорушення, виконання вироку, присяги тощо. *Витис* як вихідний документ із канцелярії відповідного уряду являв собою урядово засвідчену копію, яка видавалася на руки стороні й мала юридичну силу документа-оригінала. Про функціонування актових книг, які не дійшли до нашого часу, свідчать збережені у різноманітних архівних зібраннях *витиси* з тих чи інших актових книг.

5. Виділяється п'ять різновидів записів залежно від їх походження та цільового призначення: 1) документи офіційної влади (публічно-правові акти): розпорядження (*привілеї, універсали, листи*) верховної влади (короля польського і великого князя литовського); 2) приватно-правові документи (нотаріальні акти): акти обігу (не)рухомості привілейованого стану (заповіти, дарчі, купівля-продаж, застава, обмін маєтків); 3) судові документи: судові листи, вирок, декрети, присяги, процесуальні дії; 4) досудові записи правопорушень (скарги і претензії сторін) та процедури судових позовів: заяви про збитки й шкоди, скарги, свідчення *врядових вижів* (після 1566 р. – *возних*), сторонніх свідків (*людей добрих*); 5) публічно-правові процедурні записи виконання судових вироків, двосторонніх угод та заповітів: введення у володіння, сплата боргу, передача застави, межування земель, реєстрація майна, інвентаризація замків і маєтків (виконавчо-реєстраційні записи). Серед зазначених різновидів записів гродських і земських книг групи чотири і п'ять виділяються масовістю і помітною перевагою щодо інших груп [25]. Детальніше формуляр судових записів замкових книг розглянуто нами у попередній роботі [24].

6. Книжкове діловодство провінційних замків запроваджувалося у правовому просторі Великого князівства Литовського спочатку по

окремих замках. Цей період припадає на 1510–1520-ті рр. часу правління Жигимонта I (1506–1548). Ведення замоквих книг господарськими урядниками (старостами, воєводами, маршалками) було наслідуванням великокнязівської канцелярії, де з кінця XV ст. (бл. 1486 р.) уже велися метричні книги ВКЛ [5, с.23]. На Волині до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. актові книги запроваджувалися як у господарських замках (Луцьк, Володимир, Кременець) – на підставі великокняжого права, так і магнатських (Осторг, Заслав, Дубно, Рівне, Олика тощо) – на підставі доменіального права. У Луцьку замокві книги, ймовірно, були запроваджені за старостування кн. Федора Михайловича Чорторийського (1522–1542) [41, s.97]. Найраніший з відомих виписів з луцьких замоквих книг датується 12 березня 1520 р. [38, s.197], хоча, незважаючи на збережений оригінал випису, датування викликає певні сумніви. Регулярно виписи з луцьких замоквих книг за оригіналами і за пізнішими копіями трапляються з 1530-х рр. Перші збережені фрагменти луцьких замоквих книг датуються 1558 р. [44]. У Кременці замокві книги були запроваджені близько 1541 р. [33, с.20], у Володимирі найраніші виписи з замоквих книг, які не збереглися, сягають початку 1550-х рр.: випис від 28.04.1551 р. [39, s.114]. У Володимирському городському суді до Визвольної війни 1647–1657 рр. зберігалися замокві книги, починаючи з 1561 р. [10, с.337, 344, 353].

До середини XVI ст. замокві книги розглядалися як персональна власність урядників, які могли тримати і вести діловодство у своїх володіннях, де книги могли лишатися і після смерті урядників. Багато актів луцького замоквого уряду періоду старостування князя Федора Михайловича Чорторийського датується 1530-ми рр. за місцем перебування князя у власних маєтках – Чорторийську, Клевані тощо. Отже, діловодство велося за місцем перебування князя-старости. Ймовірно, саме тому замокві книги періоду його старостування не дійшли до нашого часу, оскільки возилися разом зі старостою і лишалися у князівських маєтках як приватна власність. Подібне явище було звичайною адміністративною практикою, яка на середину XVI ст. уже викликала серйозні нарікання з боку повітового боярства-шляхти. Саме цим була викликана сеймова вимога депутатів Віленського вального сейму і постановою Жигимонта I на сеймі 1544 р. щодо необхідності збереження судових книг у повітах у зв'язку з тим, що повітові урядники – старости, воєводи, державці відправляли судочинство у різних місцях [16, стб., 128-129]. Згідно з постановою Віленського вального сейму 1551 р. встановлювалась фіксована сума оплати за вписання скарги до

урядових книг – 2 гроша, а разом з виписом – 12 грошів литовських [16, стб., 182, 192].

Після реформ 1564–1566 рр., коли були запроваджені гродські, земські і підкоморські суди, замкові уряди і книги лишилися у сфері доменіального судочинства магнатів, а нові установи шляхетського самоврядування (земські і підкоморські суди) отримали право вести власні урядові книги. Замкові великокнязівські уряди трансформувалися у гродські суди, відповідно, замкові книги стали називатися гродськими. Після цієї реформи і запровадження Другого Литовського Статуту 1566 р. починається стрімке зростання канцелярської продукції. З 1578 р. на Волині ведуться Трибунальські актові книги, що становили офіційну документацію вищого апеляційного суду для Київського, Брацлавського і Волинського воєводств, невдовзі перенесеного у Люблін (1589 р.). Тисячі записів цих та інших книг становлять безцінний джерельний скарб з вивчення історії руських земель Великого князівства Литовського.

Як у володіннях інших магнатів, актові книги велися і в мастках князів Острозьких на підставі доменіального права власників володінь. Вони мали назву *замкові книги*. В Острозі замкові книги з'явилися не пізніше 1522 р. В ув'язному акті 1542 р. на введення у володіння Острозькою волостою Беаги і Гальшки Острозьких міститься унікальна згадка про 21 книгу, які зберігалися на той момент (1542 р.) в Острозькому замку [21, с.21]. В сумаріюші документів князя О. Заславського за 1628 р. згадані «книги писаные руским характером места старого Заслава» за 1512–1516 рр. [4, с.93]. З усіх володінь Острозьких-Заславських до нашого часу збереглася лише одна замкова книга із Заслава за 1574–1576 рр., що тепер знаходиться у Краківському воєводському архіві (Архів на Вавелі) та одна міська книга із Козлина. До нашого часу дійшли лише згадки про ведення замкових книг у більшості князівських володінь, зокрема, Острозі, Дубно, Рівному, а також поодинокі виписи з доменіальних замкових книг, внесених до книг інших установ.

7. Для прикладу розглянемо першу повністю збережену луцьку замкову книгу за 1561 р., яка належить до початку старостування луцького старости князя Богуша Федоровича Корецького (бл. 1510–1576) [42, с.171; 27]. Книга зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві [45]. У 1883 р. Іваном Каманінім було складено опис цієї книги [22]. Дана луцька замкова книга нараховує 382 записи на 379 аркушах. Книга не має початку – перші записи не збереглися, а ті, що зберіглися, датуються груднем 1560 р., власне кін-

цем року, коли книги закінчували вести, а не починали. Це пояснюється просто – в цей час новий староста князь Богуш Корецький посів свій уряд, розпочавши ведення своєї серії книг, бо уже не міг продовжувати книги попереднього луцького старости князя Андрія Михайловича Сангушковича Коширського. Записи луцьких замкових книг відсутні майже за два місяці – жовтень і листопад: за час від 08.10.1560 р. (останній запис за старостування князя А.М. Сангушковича Коширського) [44, арк.136] по 01.12.1560 р. (перший збережений запис за старостування князя Богуша Корецького) [45, арк.1.] Зауважимо, що особисто князь-староста справами уряду не займався, передоручаючи повноваження своїм слугам – замковим урядникам – підстарості, замковому писарю, дяку (підписку), воротному [30].

З огляду на подальшу практику ведення замкових книг урядниками старости князя Богуша Корецького можна сміливо припустити, що початок книги мав містити заголовок, як, скажімо, в наступній луцькій замковій книзі за 1564 р.:

«Книги справ земських замку г(о)с(по)д(а)рського Луцького. За староства его м(и)л(о)сти князя Богуша Федоровича Корецького старости луцького, браславського и вѣницького и за владника его м(и)л(о)сти пайа Андрея Ивановича Русина подстаростего луцького. А за справою Федора Ивановича Русина, писара замку луцького. Которіє книги за справою его писалися ѿт того часу и дна яко єсть нижей властною рукою его лѣтопись написана. Лета божого нароженя тисача патсот шестдесат четвертого м(е)с(е)ца генваря десятого дна» [46, арк.1; 23].

Для ілюстрації подамо динаміку внесення записів у луцьку замкову книгу 1561 р.

Записи по місяцях у луцькій замковій книзі 1561 р.

місяці	кількість арк.	кількість записів книги	кількість виживств
Грудень 1560 р.	1 – 20	31	15
Січень	20 зв. – 51 зв.	42	13
Лютий	52–72 зв.	30	16
Березень	73–82	14	9
Квітень	82 зв. – 99 зв.	28	21

Травень	100 – 118 зв.	30	14
Червень	119 зв.–42 зв.	34	20
Липень	143 – 166 зв.	40	25
Серпень	167–179	20	16
Вересень	179 зв. – 206	29	12
Жовтень	206 зв.– 236 зв.	36	19
Листопад	237 зв.– 253 зв.	22	15
Грудень	255 зв.– 269	24	9 + ?

8. Безперечно, актові книги є ідеальним джерелом локальної історії – дослідження місцевої еліти, землеволодіння, самоврядування, правовідносин і правосвідомості, історії міст і сіл, економіки, торгівлі, мит. Як джерела з історії руського регіоналізму, замкові книги 1530–1560-х рр. ще не були предметом спеціального дослідження, оскільки розглядалися з точки зору спеціальних історичних дисциплін [34; 35] або в контексті локальної історії українських земель [31; 9; 8]. Національна або, як варіант, локальна парадигма історіописання не розглядала руську складову ділового письма, соціальних відносин, ментальних настанов, культурних впливів, які «ліпили» текст замкових книг великокнязівських урядників. Руський регіоналізм не видно із середини цих текстів як продукту провінційних органів влади, в полі зору яких перебували переважно внутрішні відносини «землі» як адміністративно-територіальної одиниці Великого князівства Литовського.

Концептуальне розуміння замкових книг має виходити із розуміння адміністративної ролі замкових урядів в ієрархії державного управління у Великому князівстві Литовському. Замкові уряди – це інститут великокнязівських намісників, що діяли в межах повітів як територіальної організації бояр-шляхти. Замкові уряди – це інститут регіонального управління в станово-територіальному суспільстві, яке творилося на землях Русі у складі Великого князівства Литовського.

Для читання замкових книг потрібен контекст, який би виявив риси руського регіоналізму. Його можна побачити через певні регіональні інтереси, які в першу чергу були пов'язані з особливостями прикордонного життя та транзитної торгівлі через Київщину і Волинь, а також через те, що усі книги писалися *руською мовою* – офіційною діловою мовою Великого князівства Литовського. Регіональні інтереси можна відстежувати у сфері діяльності вальних сеймів Великого

князівства Литовського у XVI ст. (до 1569 р.) [29]. Матеріали вальних сеймів можуть виступати в ролі контексту для дослідження руських регіональних інтересів.

Руський регіоналізм конституювався на підставі земських привілеїв [37; 36; 19; 7], які верховна влада надавала кожній окремій землі (колишнім удільним князівствам Русі), що були приєднані до Великого князівства Литовського (Підляшшя, Полоцька, Вітебська, Смоленська, Волинська, Київська земля), а згодом перетворені на «землі» в ході становлення монархії, створеної Вітовтом (1392–1430). Земський (обласний) привілей до судово-адміністративних реформ 1564–1566 рр. конституював регіональну ідентичність «землі» як адміністративно-територіальної одиниці Великого князівства Литовського і як регіональної корпорації привілейованих землевласників [28].

Проте яким чином можна виявляти руські регіональні інтереси, досліджуючи записи замкових книг? Як один із варіантів, пропонуємо **співставляти справи, що вносилися до замкових книг, з тими запитами руської регіональної аристократії («просьбами землі»), які обговорювалися на вальних сеймах і виносилися на затвердження великим князем литовським.**

Численні запити з усіх земель Великого князівства Литовського містяться в опублікованих матеріалах Литовської Метрики і загалом простежені в історіографії [18; 20; 16; 40]. Серед них наведемо такі, як оборона південних рубежів, стан прикордонних замків, митні відносини, судово-адміністративні реформи, самоврядування. Зупинимося на найпоширенішому запиті вальних сеймів, який походив від Волинської землі і торкався охорони кордонів від наїздів сусідів-землевласників з Корони Польської. Це прохання повторювалося ледве не на всіх вальних сеймах, як у загальних списках від усіх станів Великого князівства Литовського, так і в окремих списках від Волинської землі (Віленський сейм 1547, 1551, 1554 рр.) [29, с.66–68]. Невипадково у 1546 р. було проведено і зафіксовано розмежування кордону між Великим князівством Литовським і Короною Польською («попис границь и шкодь межи Великого княжества Литовского а Коруну Полское»), матеріали якого були опубліковані в 1867 р. [2, с.46–125].

9. У цьому контексті по іншому прочитується запис луцької замкової книги 1561 р., який містить скаргу від імені краківського каштеляна, великого коронного гетьмана, стрийського і любачівського старости Яна графа з Тарнова про захоплення князем Владиславом Збарзьким у Подільському воєводстві Корони Польської міста Сатанова з приле-

глими селищами – земель дружини войницького каштеляна Яна Криштофа графа з Тарнова [45, арк.59 зв.–60 зв.]. Цей епізод частково було описано нами в попередній роботі, в контексті запровадження уряду возного в Луцькому повіті [26]. Додамо, що у 1546 р. князі Збаразькі брали участь у обводі своїх кордонів з Короною Польською:

«[1546.10.03] Отъ тоє долины и озера врочища Плотичьего, [...] вели князи Збаражские, князь Александро Порыцкий, а князь Щепан (Степан Збаразький. – В.П.) зъ братьєю своею, менячи быти границу замку своего Збаража и зъ паномъ краковскимъ селом его Петриковомъ а зъ Теревовского повету зъ селом королевскимъ зъ Боркомъ...» [2, с.117–119].

Обводячи кордони, вони висунули скаргу про те, що краківський каштелян затопив ставом їхнє озеро, на якому стояла корчма, де збирали мито:

«... и повдили, ижъ тоє озеро затопиль отъ полтора года панъ краковский, панъ Тарновский, ставомъ, который ставъ заставиль ку берегу князей Збаражскихъ. И повдили, ижъ тоє озеро Плотичое зъ вку было ихъ властное, ...И повдили князи Збаражские, ижъ тутъ была корчма отъ предковъ нашихъ звечистая, и поведили, ижъ на томъ мосту пры той корчм половину мыта бирали предкове наши» [2, с.118].

Як бачимо, збройний наїзд князя Владислава Збаразького був не випадковий, знаменуючи собою давній порубіжний конфлікт за нові господарські угіддя між князями Збаразькими і краківським каштеляном Яном Тарновським. До того ж, як пише Володимир Собчук, у 1540 р. Жигимонт I відібрав у князів Збаразьких поселення Глубочок і передав його краківському каштеляну Яну Тарновському [32, с. 236], що не могло не призвести до подальшого загострення відносин. Раніші скарги мали би вноситися до Кременецьких замкових книг, які збереглися вкрай фрагментарно [43]. Натомість, починаючи з кінця 1560 р., коли уряд кременецького старости посів князь Микола Андрійович Збаразький (1560–1574) [41, с.63], вносити скарги до кременецьких замкових книг стало проблематично (для тих, хто конфліктував зі Збаразькими). У 1561 р. скаргу до луцького замкового уряду прийїхав подавати слуга тарнопольського бурграбія Войтеха Куровського (урядника Яна Тарновського) разом з двома возними («возные земские воеводства Руского и Подолского»), які свідчили на замковому уряді згідно з польським правом (як возні): «ведле обычаю права корунного ставши передо мною (луцьким підстаростою Борисом Совой. – В.П.) в замку Луцком,

тими словами сознали...» [45, арк.60 зв.]. В скарзі викладається типовий збройний наїзд з метою захоплення спірних господарських угідь, на які, очевидно, претендували обидві сторони:

«... он, мимо покой, чинечи валку до Коруны яко иныи неприятел, которыи псует и поседает albo поседати хочет, наехавши на кгрунт Сатановский [...], села из их приселками, то ест Яблонов, Олховец, Микитинцы, Рудамшяна, Репная, Тарновец, Тарновская Воля¹, и Яблоновские дворица, [...] которыи, деи, были через татаре спустошены, тогда зася людми волными осажал. То пак, деи, княз Владислав (Збараський. – В.П.), неочекиваючи постановеня, которыи бы г(о)с(по)д(а)рь корол его м(и)л(о)сть, яко пан того обоига панства, вчинити рачил, наславши слуг и помощников своих // в землю Подолскую, где жадное оселости ани волности не мает ани мети может, тые села и воли розметал, порубал, спустошил и в болота вметал, дубровы вырубал и в ни во што обернул, где о колко тысячеи дубов вырубал и стрелбу на гребли морозовской был засадил, хотечи посести кгрунт влостныи дедичныи тое то осведонои п(а)неи Зофеи, на што, деи, не толко же сут листы достаточныи крулеи их м(и)л(о)сти, предков его кролевское м(и)л(о)сти нинешнего п(а)на н(а)шого, але, деи, сут явныи знаки и границы рки, которыи делят Подолскую² землю одины («знаки и границы». – В.П.) от Руское земли³, а другие («знаки и границы». – В.П.) от Воляня» [45, арк.59 зв.–60].

Залишаючи осторонь спеціальний аналіз цього запису, зауважимо лише умовність державного кордону, який проходив по землях Русі між Поділлям і Волинно. Підданий Корони Польської висловлює у своїй заяві подив з приводу очевидності границь, які порушує князь Збараський, зазіхаючи на територію (Подільська земля), на якій він не може мати осілості як підданий Великого князівства Литовського («где жадное оселости ани волности не мает ани мети может»). У тексті заяви прочитується й те, як юридичні підстави осілості (права посідання землі) корелюють з підданством спільному володарю як верховному судді. Також прочитується й те, як юридичні приписи корелюють з підданством як належністю до іншої держави. У такому разі оскарження правопорушення – це механізм проведення межі, встановлення границі

¹ В тексті написано «Коля» (!).

² Виправлено з «в Подолскои». Характерна сама описка писаря, який заплутався в уточненні якими ж знаками і границями діляться руські землі.

³ Мається на увазі Руське воєводство Корони Польської.

за допомогою оціночних категорій писаного права. Можна бачити, як замковий уряд виступає інструментом застосування правового поля для локалізації і захисту регіональних інтересів на рівні правових суб'єктів. А відтак – виступає інструментом регіоналізації руських земель на основі станово-територіального (упривілейованого) розподілу. Натомість, годі в текстах урядових книг відчитувати «справжні» причини тих чи інших соціальних дій, описуваних з позицій скаржника, судового виконавця (діцького, вижа, возного) чи урядовця-адміністратора. Ці причини лежать поза текстуальною реальністю офіційної документації, але вони по-своєму можуть промовляти і про регіональні інтереси.

Очевидно, що один запис, узятий з луцької замкової книги 1561 р., не може прямою мовою джерела виявити специфіку руських регіональних інтересів, проте дозволяє актуалізувати методологічну проблематику щодо опрацювання відповідних джерел – записів урядових книг як джерел масового характеру. Зокрема, подальшого дослідження вимагає методика роботи з формуляром записів урядових книг та інтерпретації юридичної термінології записів при описуванні соціальних дій.

Джерела та література

1. *Андріяшев О.В.* Актові книги Київського центрального архіву давніх актів // Центральный архив стародавніх актів у Києві. – К., 1929. – Вип.1. – С. 33-78.
2. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. – Т. 1. Вильна, 1867.
3. *Атаманенко В.Б.* Положение и классовая борьба крестьянства Волыни во второй половине XVI века (по материалам Луцкого гродского уряда). Автореферат дисс. ...канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1990.
4. *Боряк Г.В.* Административно-территориальное устройство украинских земель в конце XV середине XVI века. (Анализ документальных источников). Диссер. ... канд. ист. наук. Машинопис. – К.: Институт історії НАН України, 1987.
5. *Груша А. І.* Канцелярыя Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. Мінск: «Беларуская навука», 2006.
6. *Дашкевич Я.Р.* Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII – XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – Вип. 4. – С. 129–170.
7. *Жемайтис С.* Привилей Новогрудской земле 1440 г. // Рукописные памятники. Публикации и исследования. Вып. 4. – СПб., 1997. – С.215–225.

Володимир ПОЛІЩУК. Замкові книги волинських урядників...

8. *Кіку І.О.* Значення актових книг як джерела з історії України XVI – XVIII ст. // Український історичний журнал. 1983. – №11. – С. 141–152.

9. *Ковальський Н.П.* Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. – Днепропетровск, 1979. – Ч. 4.

10. *Кравченко В.* Реєстри книг Володимирського гродського суду 1621–1647 рр. // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 12. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007.

11. *Кулаковський П.* Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог–Львів, 2002.

12. *Купчинський О.* Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова. – К., 1998.

13. *Ланно І.І.* Гродский суд в Великом княжестве Литовском // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1908 январь. – С. 51–113.

14. *Левицкий О.И.* О судьбе древних актов книг и собрании их в центральных архива // Чтения в историческом обществе Нестор-летописца. – К., 1896. – Кн. 10.

15. *Левицкий О.И.* Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-западного края и Малороссии // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г. – М., 1902. – Т.2. – С.55–82.

16. Литовская метрика.– Кн. 3. – Отд. 1-2. – Ч. 3: Книга публичных дел – т. 1 // Русская историческая библиотека. – Т. XXX. – Юрьев, 1914.

17. *Любавский М.К.* Литовско-Русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства. – М., 1900.

18. *Любавский М.К.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. – М., 1892.

19. *Макараў М.* Полацкі і Віцебскі прывілеі. Да гісторыі стварэння тэкстаў дакументаў // *Belaruskie Zeszyty Historyczne.* (<http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzh/20/01.html>)

20. *Максимейко Н.* Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Х., 1902.

21. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упор. В. Атаманенко. – К.– Острог-Нью-Йорк, 2004.

22. Опись актовой книги Киевского Центрального Архива №2035. Луцкая гродская, записовая и поточная книга 1560, 1561 года. / Сост. И.М. Каманин. – К., 1883.

23. *Опись актовой книги Киевского Центрального Архива № 2038. Луцкая городская, записовая и поточная книга 1564 года. / Сост. О.И. Левицкий. – К., 1884.*

24. *Поліщук В.* Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере луцких замковых книг 1558–1566 гг.) // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija. – Vilnius ILL Leidykla, 2007. – P.355–380.*

25. *Поліщук В.* Врядове виживство в структурі публічно-правових процедур (на матеріалі луцких замкових книг 1558–1567 рр.) // *Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – № 1. – С.79–109.*

26. *Поліщук В.* Запровадження уряду возного в Луцькому повіті в 1567 рр. // *Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 2002. – Вип. 7.*

27. *Поліщук В.* Князь Богуш Корецький як землевласник та урядник (1510–1576) // *Київська старовина. – К., 2001. – № 3. – С.56–72.*

28. *Поліщук В.* Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр. // *Український історичний журнал. 2003. – № 2. – С. 3–13; 2005; № 1. – С. 108–124.*

29. *Поліщук В.* Прохання представників Волинської землі на вальних сеймах Великого князівства Литовського 1547–1568 рр. // *Парламентська структури ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях: Матэрыялы міжнар. навук. канферэнцыі (Мінск–Наваградак, 23–24 лістапада 2007 г.) / Навук. рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч. – Мінск: БІП-С Плюс, 2008.*

30. *Поліщук В.* Урядницький клан луцького старости князя Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду 1561 – 1567 рр.) // *Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2004. – Вип. 8–9. – С. 266–298.*

31. *Проценко Л.А.* Актові книги ЦДІА УРСР у м. Києві як джерело до вивчення історії міст і сіл України // *Друга наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: Матеріали. – К., 1963. – С. 79–93.*

32. *Собчук В.* З історії титулованої української аристократії пізнього Середньовіччя (Становлення роду князів Збарзських та їх володінь на Волині // *Молода нація. Альманах. – К., 2000. – № 1.*

33. *Собчук В.* Мережа оборонних споруд Південної Волині (середина XIV – перша половина XVII ст.) // *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. Зб. наук. праць. Під ред. В. Собчука. – Кременець, 2006.*

Володимир ПОЛІЩУК. Замкові книги волинських урядників...

34. *Хомутецька З.С.* Палеографічні особливості актових книг Кременецьких судів XVI ст. // Історичні джерела та їх використання. – Вип.1. – К., 1964. – С. 195–203.

35. *Чунтулова В.Д.* Форми документів актових книг Кременецького земського суду // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К., 1964. – С. 203–209.

36. *Якубовський И.В.* Земские привилеи Великого княжества Литовського // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1903 апрель. – С. 239–278; 1903 июнь. – С. 245–303.

37. *Ясинский М.Н.* Уставные грамоты литовско-русского государства. – К., 1889.

38. Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. / Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z.L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. 3.

39. Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. / Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z.L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka. – Lwów, 1910. – Т. 6.

40. Rachuba Andrzej. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763. – Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2002.

41. Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski. – Kórnik, 2007.

42. *Wolff J.* Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895.

43. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАК України). – Ф. 21. Кременецький гродський суд, оп. 1.

44. ЦДАК України. – Ф. 25. Луцький гродський суд, оп. 1, спр. 1.

45. ЦДАК України. – Ф. 25. Луцький гродський суд, оп. 1, спр. 3.

46. ЦДАК України. – Ф. 25. Луцький гродський суд, оп. 1, спр. 6. Книга нараховує: 302 арк., 422 записів, хронологічні рамки записів: з 10.01.1564 по 31.12.1564.

Володимир Поліщук (*Київ, Україна*) **Замкові книги волинських урядників як джерело з історії руського регіоналізму у Великому князівстві Литовському другої третини XVI ст.**

В статті розглядаються книги судово-адміністративних установ Волині як джерела з історії руського (*ruthenian*) регіоналізму у Великому князівстві Литовському. Показано генезу книжкового діловодства у зв'язку з трансформацією правового поля та творенням нових управлінських структур офіційної влади. Виділено контекст для вивчення записів замкових книг, а

саме сеймові ”просьби” руської аристократії на вальних сеймах Великого князівства Литовського. Наведено приклад з луцької замкової книги за 1561 р., який ілюструє одне з сеймових прохань про пограничні суперечки волинських землевласників з сусідами—землевласниками Корони Польської, що мали землеволодіння у Подільському воеводстві.

Ключові слова: замкова книга, діловодство, урядники, руський регіоналізм, Волинь, Велике князівство Литовське, вальні сейми

Владимир Полищук (Киев, Украина). Замковые книги волинских урядников как источник по истории руського регионализма в Великом княжестве Литовском второй трети XVI в.

В статье рассматриваются книги судебно–административных учреждений Волини как источник по истории руського (ruthenian) регионализма в Великом княжестве Литовском. Показан генезис книжного деловодства в связи с трансформацией правового поля и созданием новых управленческих структур официальной власти. Выделен контекст для изучения записей замковых книг, а именно сеймовые “просьбы” руськой аристократии на вальных сеймах Великого княжества Литовского. Приведён пример из луцкой замковой книги за 1561 г., иллюстрирующий одну из сеймовых просьб о пограничных спорах волинских землевладельцев с соседями—землевладельцами Короны Польской, которые владели землями в Подольском воеводстве.

Ключевые слова: замковая книга, делопроизводство, урядники, руський регионализм, Волинь, Великое княжество Литовское, вальные сеймы

Volodymyr Polishchuk (Kyiv, Ukraine) Castle books of volhynian administrations as a source on history of ruthenian regionalism in Grand Duchy of Lithuania in the second 1/3 of the 16th c.

The article is devoted to the books of court-administration of the Volhyn' as the source of ruthenian regionalism in Grand Duchy of Lithuania. The genesis of paper work in connection with transformation of legal regulation and creation of a new administrative structure of the official power has been investigated. Context for study of records of Castle books, namely parliament's “request” of ruthenian aristocracy on the General Court (Seym) has been analyzed.

The record from Lutsk castle book of 1561 has been analysed as an illustration of parliament's “request” on boundary dispute between Volhynian landlords and landlords of the Polish Crown, that have their estates in the Podolian district.

Key words: Castle book, paper work, castle administrations, ruthenian regionalism, Volhynia, Grand Duchy of Lithuania, General Court (Seym)